

їхніх прав і свобод в умовах воєнного стану, є питання про доцільність чи недоцільність позбавлення громадянства України. Уперше питання про позбавлення громадянства України за підтверджені звинувачення у сепаратизмі і тероризмі піднімалися після 2014 року, тобто після початку гібридної війни проти України. Іще у 2017 році нами давалися відповіді на це питання [4]. Сьогодні після окупації московією (російською федерацією) кількох українських міст пропагандистські ресурси транслюють відеороліки із підтримкою дій окупантів від окремих місцевих мешканців. Зрозуміло, що абсолютна більшість із них знімається під тиском і погрозами, але певна частина – цілком свідомо. Тому пропозиції про примусове позбавлення громадянства України сепаратистів і зрадників України знову з'явилися в інформаційному просторі.

На викладене у попередньому абзаці слід знову нагадати, що у ст. 15 Загальної декларації прав людини зазначено, що «кожна людина має право на громадянство» [1], а згідно зі ст. 25 Конституції України і ст. 2 Закону України «Про громадянство України» забороняється позбавляти громадянства України [3; 5].

Нами пропонується не позбавляти громадянства злочинця, а радше підвищувати кримінальну відповідальність за дії, що кваліфікуються кримінальним законодавством як прояви тероризму та сепаратизму або пов'язаного з ними колабораціонізму. У багатьох інших країнах практикується не позбавлення громадянства (підданства), а застосування жорстких заходів покарання за сепаратизм та тероризм. Так, в Ізраїлі кримінальна відповідальність за тероризм настає із 12 років. При цьому часто покарання несуть не лише порушники, а й члени їхніх сімей. З одного боку, це є порушенням прав людини, а з іншого – у ситуації, в якій існує Ізраїль, жорстке покарання, у тому числі і членів родини терориста, є одним із додаткових заходів покарання [4, с. 2109]. До того ж, злочинець повинен понести покарання. А позбавлення його громадянства України може свідчити про те, що держава вибачила йому його злочини, виключила його із свого правового поля (що суперечить наведеним вище нормам Конституції і Закону України) і дозволила спокійно проживати в інших країнах, зокрема у країні-агресорці. А це також не сприяє забезпеченню рівності громадян перед законом.

1. Загальна декларація прав людини : Декларація ООН від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

2. Дерев'янко Б. В. Щодо дії норм про розміри посадових окладів викладачів, науковців та посадових осіб виконавчої і судової гілок влади (у контексті рівності людей за статтею 21 Конституції України). *Економіка та право*. 2022. № 2 (65). С. 92–101. URL : <http://economiclaw.kiev.ua/index.php/economiclaw/article/view/1084>.

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Derevyanko B., Zozulya E. Controversy in Deprivation of Citizenship on Charges of Terrorism and Separatism. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2017. Vol. 8 No. 7. Vol. VIII. Issue 7 (29). P. 2103–2111.

5. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 13. Ст. 65.

УДК 342.2

DOI: 10.31733/15-03-2024/1/129-131

Олена МАРЧЕНКО

професор кафедри
теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор філософських наук, доцент

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ У КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ МИНУЛОГО ТА ВИКЛИКІВ СУЧАСНОСТІ

У нову епоху динамічно змінюваної геостратегічної реальності проблема безпеки викликає широкий резонанс, що пов'язане із експоненційним зростанням загроз людству та їх багатовекторністю. ХХІ ст. позначене бурхливим розвитком нових підходів та парадигм щодо трактування безпеки держави. Це обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними

факторами, серед яких насамперед слід акцентувати на всезагальному переосмисленні уявлень про глобальні проблеми сучасності; суттєвих змінах в геополітичній ситуації та становленні нового світового порядку; трансформації холодної війни у нові гібридні форми; спалахах нових і перманентних військових конфліктів.

Тож глобальна зумовленість актуалізації питання забезпечення безпеки на світовому та національному рівнях вимагає вирішення наукових та практичних проблем, пов'язаних із особливостями розвитку сучасного суспільства та змінами геополітичних інтересів у світі. Звідси відкриваються широкі наукові горизонти для теоретичного переосмислення власне феномена безпеки держави з урахуванням ціннісно-смыслового елемента в соціальному пізнанні, актуалізованого саме на «постнекласичному» етапі розвитку наукової думки.

Міждисциплінарний характер проблеми безпеки держави та наявні у науковому дискурсі напрацювання щодо її вирішення дають підстави для визнання її як теоретичної та епістемологічної галузі знань. Однак ще зарано стверджувати, що ця галузь наукового дослідження характеризується іманентною теоретичною чистотою. Відповідно, мета цієї наукової розвідки полягає у дослідженні еволюції концепції безпеки держави у XX ст. та визначенні перспектив розвитку сучасних підходів до трактування та розбудови ціннісно-смыслових основ безпеки держави у контексті викликів сучасності.

Переосмислення поняття безпеки у реаліях сьогодення, а також застосування його результатів для позначення стану окремого індивіда, суспільства й держави в цілому значною мірою пов'язане із руйнівними наслідками воєн та військових переворотів, яких зазнав світ у XIX–XX ст. У ході своєї еволюції поняття безпеки розкривається в інституційному аспекті, та у нього вже закладається значно ширше розуміння, ніж стан спокою та задоволення через відсутність небезпеки, загрози. Концепція безпеки наразі включає наявність інститутів, які покликані забезпечити потребу людини, суспільства, держави у безпеці, гарантувати стабільність нації, громадянського суспільства та людини як суб'єктів безпеки, а також створення відповідних економічних, соціальних, політичних, гуманітарних та інших умов. Фактично йдеться про системне уявлення про безпеку як соціальний, політико-правовий та філософський феномен.

В історії розвитку концепції безпеки держави у XX ст. можна виділити три найбільш вагомий теоретико-методологічні підходи і простежити їхню реалізацію на прикладі окремих країн. Перший підхід, що ґрунтується на засадах біхевіоризму, в основу поняття безпеки держави покладає базисні цінності суспільства на структурному, екзистенційному та функціональному рівнях (Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, А. Волферс та ін).

Другий підхід представлено науковою школою політичного реалізму, послідовники якого розвинули ідею безпеки держави крізь призму національних інтересів (А. Бетлер, У. Ліпман, С. Хоффман та ін). На думку реалістів, держави забезпечують насамперед власну безпеку, будучи як суб'єктами, так і об'єктами її забезпечення. Важливого значення, таким чином, набувають дослідження політичного режиму, оскільки традиційно вважається, що тоталітарні та авторитарні держави більш схильні до війни та порушення безпеки, ніж демократичні країни. Класичний реалізм стверджує, що причиною конфліктів є агресія як невід'ємна складова людської природи, тож прибічники цього підходу нерідко звертаються до аналізу особи глави держави саме в контексті забезпечення безпеки держави (наприклад, роль А. Гітлера у розв'язанні Другої світової війни).

У концепції реалізму рушійним фактором у забезпеченні безпеки визнається прагнення кожної держави виборювати свої інтереси: відкрито, а подекуди й агресивно, або опосередковано, постулюючи етичні норми. Для теорії держави і права ця концепція становить беззаперечний інтерес, оскільки держава виступає ключовим суб'єктом забезпечення безпеки.

Третій підхід об'єднує дослідників, які розглядають національну безпеку у дуалізмі та нероздільній єдності національних інтересів та базових цінностей суспільства (В. Горбулін, О. Качинський, В. Ліпкан). Соціально-політичні катаклізми перших десятиліть XXI ст. наразі привертають людство до думки, що саме гуманітарна складова повинна відігравати визначальну роль у системах забезпечення безпеки держави, починаючи від окремої людини і закінчуючи міжнародним співтовариством в цілому.

Розглянемо докладніше, як зазначені підходи реалізовувалися на практиці в окремих державах. Так, у 1934 р. у США було затверджено «Стратегію національної безпеки розширення та участі», де вперше вводилося в обіг поняття «національна безпека» як сукупність умов, які надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних

інтересів та повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я всіх його громадян. У 1936 р. категорія державної безпеки була офіційно включена до тексту Конституції СРСР і почала вживатися у документах та актах органів радянської держави, у якій ідеологія та законодавство тоталітарного суспільства виходили з примату інтересів держави над інтересами нації, державної безпеки над національною.

Відхід від розуміння національної безпеки виключно з військово-політичних засад відбувся після закінчення Другої світової війни. У повоєнний час виникла необхідність відновлення економіки, й безпека почала асоціюватися із діями у напрямі запобігання війни. Адже після забезпечення свого суверенітету та здобуття незалежності уряди країн спрямували сили на внутрішні процеси, передусім на розвиток економіки. Отже, з другої половини ХХ ст. найважливішою тенденцією у концептуалізації національної безпеки стало посилення уваги до факторів, що зумовлюють конкурентоспроможність національної економіки, зростання економічного потенціалу країни. Драйвером просування цієї парадигми стали США. Урядом країни було прийнято низку важливих доктринальних документів, зокрема: закони США «Про національну безпеку» (26 липня 1947 р.), а в подальшому і «Про економічну безпеку» (1 лютого 1996 р.). У 1950–1960-ті рр. розробка відповідної доктрини прем'єр-міністром Японії С. Ісиду заклала магістральний напрям повоєнної політики національної безпеки країни, яка знову ж таки передбачала прискорений економічний розвиток, різке обмеження військових витрат і тісний союз із США. У 1957 р. у Франції було створено Генеральний секретаріат національної оборони, який займався питаннями економіки нарівні із питаннями військової оборони, дипломатії, наукових та технічних досліджень.

На початку 1990-х рр. актуалізувалися такі види безпеки, як економічна, фінансова, екологічна, інформаційна та ін. Суттєво посилилася економічна та науково-технічна конкуренція розвинених держав, відповідно більшість країн світу ключові акценти у своїй політиці державної безпеки зосередили у сфері глобального бізнесу. За результатами систематизації світового досвіду концептуалізації «національної безпеки» вперше в історії України було визначено поняття національної безпеки і суміжні терміни у важливих документах держави: Концепції (основах державної політики) національної безпеки України [1]; Законі України «Про національну безпеку України» [2], Стратегії національної безпеки України [3]. У вересні 2020 р. Президент України Володимир Зеленський затвердив нову Стратегію національної безпеки України, яка передбачає розвиток стратегічних відносин із ключовими закордонними партнерами, насамперед із Європейським Союзом та НАТО та їхніми державами-членами, США, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України. У листопаді 2023 р. у зв'язку із продовженням відкритої збройної агресії РФ проти Української держави Кабінет Міністрів України затвердив план реалізації Концепції національної системи стійкості до 2025 року, яку було прийнято рішенням Ради національної безпеки та оборони України ще 2021 р. Відповідно до концепції «стійкість – здатність держави та суспільства вчасно визначити загрози та вразливості, оцінювати ризики для національної безпеки, швидко та ефективно реагувати, повністю відновлюватись після загроз, включаючи гібридні, надзвичайні ситуації та кризи будь-якого характеру» (4). Визначеність цілей і послідовність у реалізації державної політики, закріплені в означених документах, у кризових умовах, зумовлених військовим протистоянням агресору, є важливим аргументом у відповіді нашої держави на суворі виклики сучасності.

В цілому дослідження еволюції концепцій безпеки ученими-юристами, зокрема теоретиками держави і права, має важливе методологічне значення. Саме у царині теорії держави і права, з огляду на її тісні зв'язки з філософією права, соціологією, політологією та іншими науками, мають сформуватися основні правові засади сучасного розуміння безпеки у взаємозв'язку держави і особистості.

1. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 10. Ст. 85.

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

3. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007. № 105/2007 (втратив чинність).

4. Концепція національної системи стійкості: Кабмін затвердив план реалізації до 2025 року. *РБК-Україна*. URL : <https://www.rbc.ua/rus/news/kontseptsiya-natsionalnoyi-sistemi-stiykosti-1699643365.html>.